

Rikkoja karttarokassa

Suomen historian kartasto. Toim. Pertti Haapala ja Raisa Maria Toivo. Karttakeskus 2007. 304 s.

■ Yli puoli vuosisataa ehti vierähtää siitä, kun vuonna 1949 ilmestynyt Eino Jutikkalan toimittama Suomen historian kartasto sai seuraajan. Jutikkalan teos keskittyy esittämään historian kannalta keskeisiä tapahtumia ja ilmiöitä kartoin, professori Pertti Haapalan ja tohtori Raisa Maria Toivon toimittama kirja on enemmänkin artikkeleista koostuva Suomen historian yleisesitys, joka havainnollistaa kuvattavia ilmiöitä karttojen ja diagrammien avulla. Teksti on uudessa kartastossa olennaisessa roolissa.

Teos koostuu yli sadasta erillisestä omasta aihepiiristään kertovasta artikkelista, joiden ytimenä ovat karttaesitykset. Kukin artikkeli on tiivis, mahdutettu omalle aukeamalleen. Poikkeuksena on ainoastaan teoksen päättävä, omana päälukunaan esitettävä

muutaman aukeaman mittainen Suomen karttakuvan kehitystä kuvaava kirjoitus. Kartaston kokonaisuus jakautuu kronologisesti perinteiseen tapaan viiteen pääluokkaan, jotka käsittelevät maan asuttamista ennen vuotta 1000, keskiaikaa, Ruotsin aikaa, autonomian aikaa ja itsenäisyyden aikaa.

Suomen historian kartasto on suurtyö, monipuolinen ja edustavasti toteutettu. Teos pyrkii historian tutkimuksen hermolle ja päivittämään Suomen historiasta olevat käsitykset nykytutkimuksen tasalle. Kirjoittajista suuri osa kuuluu parin viime vuosikymmenen tutkijakunnan kärkikaartiin, mukana on jokunen varttuneempikin asiantuntija mutta myös muutama tohtoroitumisvaiheessa oleva tutkija on otettu mukaan koettelemaan siipiään. Moni teoksen artikkeli onkin ansiokas silloin, kun kirjoittaja on omalla ”maaperälläään” ja hänellä on uutta sanottavaa. Esimerkiksi arkeologi J.-P. Taavitsaisen artikkelit mäkivilinnoista heittäivät niiden ympärille lähinnä mielikuvituksen keinoin kehityksen käsityksen suomalaisten ikivanhasta puolustusorganisaatiosta perustellusti romkoppaan.

Uuden Suomen historian kartaston tulisi kuulua jokai-

sen Suomen yliopistoissa toimivan historian oppiaineen koulutusmateriaaliin, sillä se osoittaa havainnollisesti, kuin monella tapaa ja kuinka monipuolisesti kartoilla voi asioita esittää. Emeritusprofessori Jussi T. Lappalaisen karttaesitys Ruotsin suurvallan noususta ja tuhosta ja niihin vaikuttaneista tekijöistä on suorastaan kekseliäs. Markus Hiekkasen kartat keskiaikaisten kivikirkkojen levinneisyydestä, joihin on otettu mukaan koko Skandinaavia ja Viro havainnollistavat tilanteen tyrmävään selvästi: Tanska, mukaan lukien tuohon aikaan Tanskaan kuulunut nykyinen eteläisin Ruotsi, olivat kivikirkkoaluetta. Meille kivikirkkoja rakennettiin vain sinne tänne, missä väestöpohja sen mahdollisti, suurimmalta osaltaan Herraa palveltiin vaatimattomissa puukirkoissa.

Teoksesta voi poimia esimerkkejä monista erinomaisista karttaesityksistä. Mutta valitettavasti myös päinvastaisia esimerkkejä on kirjaan jäänyt. Olla aiheen asiantuntija ja ammattitaitoinen havainnollisten karttaesitysten laatija eivät ole sama asia. Malliesimerkki siitä, kun kirjoittaja ja karttaesityksen laatija on niin perin pohjin uppoutunut tieteenalaansa ja aiheeseensa, ettei enää pysty

välittämään informaatiota keskivertolukijalle eteenpäin on vesistöjen kehityshistoriaa kuvaava kartta (s. 13). Se on jo taitollisista syistä toivottoman pieni, mutta myös niin monimutkainen, ettei sen mahdollisesti sisältämä informaatio suuremmassakaan koossa avautuisi hydrologiaan perehtymättömälle lukijalle.

Kaikki artikkelien kirjoittajat eivät selvästikään ole aiheensa erityisasiantuntijoita, vaan ovat rekrytoituneet mukaan, koska ovat tutkineet jotakin ”sinne päin” olevaa aihetta. Vain yksi esimerkki tästä on selvästikin suppeahkoon kirjallisuuteen perustuva artikkeli ja kartat talonpoikaispurjehduksesta. Tekstiosa purjehduttaa ajassa ristiin rastiin niin, että viikinkiretkiltä päädytään seuraavassa kappaleessa kuljettamaan halkoja 1800-luvulla Pietariin ja seuraavassa hengenvedossa Kustaa Vaasa on 1500-luvulla kieltämässä talonpoikaispurjehdusta. Talonpoikaispurjehdus oli keskialjalta 1900-luvulle ulottunut ilmiö, jonka syyt ja suhde valtiovalttaan vaihtelivat aikakausittain ja alueittain suuresti. Tämä olisi pitänyt tuoda niin tekstissä kuin karttaesityksissä selkeästi esiin. En myöskään ymmärrä, kuinka karjalaisten sisämaan kauppareitistä tähän yhteyteen laadittu kartta liittyy talonpoikaispurjehdukseen, etenkin kun karjalaiset näyttävät kartan perusteella vaeltaneen Pohjanmaalta Laatokalle, eikä päinvastoin kuten aiemmin on oletettu.

Kysymys läntisestä ja itäisestä perherakenteesta on tieteellisen kiistelystä aihe, josta on kirjoitettu hyllymetreittäin

hyvää luettavaa. Yleiseen tietoisuuteen, mutta myös monien historioitsijoiden mieliin on pinttynyt Väinö Voionmaan teoksen Karjalaisen kansan historia (1915) vulgaarin tulkinnan myötä kansallisromanttinen käsitys patriarkan hallitseman suurperhemuodon dominanssista Itä-Suomessa ja Karjalassa. Tätä kautta on siten selitetty mm. alueellisia eroja väestökehityksessä, sosiaalisissa oloissa ja taloudellisissa rakenteissa, kuten tehdään myös kartaston perherakennetta kuvaavassa artikkelissa. Luettaessa ajatuksella ”syllytähdestä” ja sen taulukoita, ei tällaiseen johtopäätökseen voi päästä. Suurperheellä siten kuvattuna, kuin Voionmaa siitä kirjoitti, tarkoitetaan ns. laajentumaperhettä, joka useimmiten koostui kahdesta sukupolvesta, vanhemmista ja yhden heidän jälkeläisensä perheestä.

Vertikaaleja eli veljesten perheiden muodostamia laajentumaperheitä oli toki Itä-Suomessa enemmän kuin Länsi-Suomessa, mutta ne tai vanhan patriarkan johtamat lukuisten avioparien muodostamat karjalaiset suurperheet eivät olleet missään vaiheessa kokonaisuuden kannalta dominoivassa asemassa, vaikka niitä esiintyikin. Näin ollen esimerkiksi väestökehityksen selittäminen suurperhelaitoksella ei käy lainkaan päinsä. Edellisestä johtuen perherakennetta uuden ajan alussa kuvaava kartta yksinkertaistaa asiaa ja uusintaa vanhentuneita käsityksiä.

Muutamia kokeneidenkin tutkijoiden artikkeleita leimaa ”vasemmalla kädellä” tekemi-

sen meininki. Toki ymmärrän, että annettu teksti on ollut pieni, mutta juuri siksi tehtävä valita tekstiin olennainen sisältö onkin hyvin haastava. Nyt esimerkiksi Suomen karttakuvan kehityksestä kirjoitetusta esityksestä puuttuvat kaikki maininnat aivan keskeisistä Mercatorin, Orteliuksen ja van Salingenin kartoista, joiden mukaan Suomen alue kuvattiin 1600-luvulle saakka lukuisissa eri karttaversioissa. Kummallisinta on vuonna 1626 julkaistun Anders Bureuksen ”Orbis Arctoi” -kartan täydellinen unohtaminen, sillä Suomen karttakuva perustui siihen ja siitä laadittuihin jäljennöksiin vain pienin muutoksin seuraavat sata vuotta.

Itämeren alueen kauppa Turun näkökulmasta kuvaavat kartat ovat sinänsä havainnollisia, mutta ongelmallinen on karttakuvauksen pohjana oleva aineisto, joka on koottu vuosilta 1556 ja 1558–60. Tuohon aikaan käytiin ns. Kustaa Vaasan Venäjän sotaa, johon myös Itämeren hansakaupungit sotkeutuivat, eikä kireä tilanne Itämerellä ja toistuvat kauppasaarrot voinut olla vaikuttamatta alueen kaupunkien kauppaan. Vuodet 1558–60 ovat aivan erityisen ongelmallisia siksi, että juuri tuolloin, sotatoimien jo tauottua ja ennen Narvan sataman avautumista venäläisille, kaikki kauppa Venäjältä ulkomaille määrättiin kulkeväksi Suomen satamien kautta. Tällöin yleensä varsin hiljaisessa Viipurin satamassa suorastaan tungeksi venäläisten ja hansakaupunkien kauppiaiden laivoja. Noita paria vuotta onkin kutsuttu Viipurin kaupan kulta-ajaksi. Ti-

lanne Itämerellä noina vuosina oli aivan poikkeuksellinen ja vaikutti varmasti muidenkin Suomen rannikon satamien kuin Viipurin liikenteeseen.

Edellisestä päästäänkin karttateoksen mielestäni suurimpaan ongelmaan, siihen, ettei artikkeleissa yleensä lainkaan esitellä aineistoja, joihin karttaesitykset ja niissä olevat luvut perustuvat. Ratkaisu on varmaankin toimituksen ohjeistama, koska periaate on läpikäyvä lähes kaikissa artikkeleissa. Tämä johtaa kuitenkin monissa kohdin ongelmallisiin tilanteisiin, kun lukija ei tiedä kuinka ja miltä alueelta ja millä perustein esitetyt luvut tai diagrammit on koottu. Näin moniin hyvinkin toteutettuihin esityksiin jää varauksia, jotka vaikuttavat esitettyjen tietojen käyttökelpoisuuteen.

Vain yhtenä esimerkkinä edellisestä tähän otettakoon Suomen talolukua 1560–1805 kuvaava kartta, jossa ei lainkaan problematisoida sitä, mitä alueita otsikon Karjala alle kunakin valittuna tarkasteluvuotena on kuulunut. 1560-luvun Viipurin linnaläänin ja 1800-luvun alun Vanhan Suomen alueilla oli sängen vähän yhteneviä rajoja, kuitenkin Karjala-otsikon alla esitetään talomäärien lukusarja kuin kyseessä olisi koko ajan sama alue. Kysyä sopii myös, mistä on saatu varhempisiin aineistoihin nähden vertailukelpoinen Karjalan alueen taloluku vuodelta 1720, kun alue oli ollut jo kymmenen vuotta venäläisten miehittämiä. Lukija voi vain arvailla, että luku perustunee Oiva Turpeisen julkaisuihin. Sananen tämän tyyppisistä seikoista tekisi kustakin artikke-

lista ja karttaesityksestä paljon käyttökelpoisemman tutkijakunnalle, eikä aineisto-ongelmien piilottaminen ”suurelta yleisöltäkään” liene kovin eettinen ratkaisu.

Tarkasteltavana oleva kartasto on ollut toimituksellisesti valtaisa työ. On tietenkin mahdotonta, että teoksen toimittajat olisivat kaikkien käsiteltävien teemojen asiantuntijoita, ja havaitsisivat kaikki artikkelien puutteet tai sisäiset ja niiden väliset ristiriidat. Melkoinen määrä kummallisuuksia on kuitenkin työhön jäänyt, joko kirjoittajien ajattelemattomuuden tai sitten toimittajien kiireen vuoksi. Otan vain tähän esimerkiksi vain Suomea ja katolista kirkkoa kuvaavan artikkelin. Ruotsin katolista keskiaikaista hiippakuntajakoa kuvaavan kartan hyväksyn, mutta en saata ymmärtää, kuinka kahta seuraavalla sivulla (s. 63) täsmälleen samalla otsikolla olevaa karttaa suomalaisista paikannimisistä Vatikaanin lähteissä tulisi rinnan lukea. Otsake on sama, informaatio aivan eri! Kun kartoissa esiintyviä lukuja vertaa edellisellä sivulla olevaan asetelmaan, jossa käsittääkseni esitetään taas sama asia maakunnittain, eivät karttojen ja asetelman luvut lainkaan täsmää keskenään. Ilmeisesti en osaa lukea näitä asetelmia tai karttoja oikein, mutta eivät silloin osaa monet muutkaan!

Kun hanke on ollut monitieteinen, kaikki kirjoittajat eivät ole historioitsijoita. Tämä näkyy useiden karttojen ”epähistoriallisuudessa”. Suomen alueen puutarhaoloja 1600-luvulla kuvaavan kartan pohjana on toisen maailmansodan jäl-

keinen Suomi, jolloin 1600-luvun Suomelle keskeinen Kannaksen ja Viipurin kulttuuri-alue jää kokonaan vaille kuvausta. Muutamissa kartoissa, jotka kuvaavat 1800-lukua tai 1900-luvun alkua, Suomen alueeseen näyttää kuuluvan siihen vasta 1920 Tarton rauhassa liitetty Petsamon alue (s. 164, 177, 181). Kirjoittajien ja karttojen laatijoiden tiukka ohjeistus ja valvonta olisi ehdottomasti ollut paikallaan. Kehnoja esityksiä olisi pitänyt vaatia uudelleen tehtäviksi tai hylätä kokonaan. Tällaiseen ei kuitenkaan nykyään ole toimittajilla juuri aikaa eikä aina ”kanttiakaan”, sillä ”historian kylä” on kovin pieni. Nykyisessä kustannustoiminnan maailmassa vallitseva kiire ja aikataulutukset johtavat valitettavan usein siihen, että heikko laatu lasketaan seulan läpi.

Päällekkäisyyksien karsiminen ja tekstien yhtenäistäminen on jäänyt toimittajien tehtäväksi. Artikkeleita on pyritty järjestämään päälukujen sisällä temaattisiksi kokonaisuuksiksi, jotka ovat luonto, väestö, elinkeinot, yhteiskunta ja kulttuuri. Loogisen järjestyksen löytäminen suurelle määrälle artikkeleita on varmasti vaikeaa. Joskus artikkelien sijoittelun logiikka jääkin mysteeriksi. Miksi esimerkiksi esitys nuijasodasta 1596–97 on sijoitettu Ruotsin 1600-luvun suurvallan syntyä, oloja ja romahdusta kuvaavien artikkelien jälkeen?

Kun kartaston valtaisa artikkelimerta kahlaa läpi, väistämättä tulee mieleen, että samantyyppisistä teemoista kirjoittaneiden keskinäinen vuorovaikutus olisi yhtenäistänyt esityksiä. Se olisi saattanut olla

myös alku uusille tulkinnoille tai jopa tutkimushankkeille. Tällaisia yhteistyön paikkoja ovat erityisesti asutushistorian kuvaukset, joissa arkeologian luonnontiedepohjaiset menetelmät kohtaavat 1500-luvulta alkavat historian asiakirja-aineistot. Myös asutus- ja vuorovaikutusvirtoja tarkastelevien arkeologioiden ja esihistoriallisen ja keskiajan kielioloja tarkastelevien kielitieteilijöiden ja historioitsijoiden tuominen samana pöydän ääreen olisi ollut hyödyllistä, kuten Suomenmaan alueen rajojen kehitystä eri aikoina kuvanneiden karttojen laatijoiden yhteistyö.

Olen edellä ollut kovin kriittinen useita Suomen historian kartastossa olevia artikkeleita ja niiden karttaesityksiä kohtaan. Esiin nostamillani esimerkeillä en ole halunnut osoitella sormella tiettyjä tutkijoita. Tavoitteena on ollut tuoda esiin niitä suunnattomia ongelmia, joita liittyy teokseen, jossa aukeaman tilassa kuvataan monia sellaisia aiheita, joista on suuri määrä kiistanalaisia käsityksiä ja valtaisa kirjallisuus. Valmiista työstä on toki aina helppo löytää vikoja ja puutteita. Yksityiskohtiin puuttuvan kärjekkään kritiikin myötä hyväkin työ leimautuu monta kertaa aiheita kelvottomaksi. Onkin syytä lopuksi korostaa, että yksityiskohtien ongelmista huolimatta Suomen historian kartasto on kokonaisuutena monella tapaa ansioikas teos, ja teoksen toimittajat ansaitsevat suuren kiitoksen epäkiitollisesta työstään.

Kimmo Katajala